

Кәсіпорынның экономикалық тиімділігін арттыру

^{1*}РАУАНДИНА Гулдарай Калкеновна, магистр, аға оқытушы, r-guldarai@mail.ru,

¹ЖУМАНБАЕВА Туганай Кабикеновна, магистр, аға оқытушы, tuganaika77@mail.ru,

¹АБДИКАРИМОВА Айман Мейрамкалиевна, магистр, аға оқытушы, aiko_02-80@mail.ru,

¹СИЯЗБЕК Айдын Қуандықұлы, магистрант, aidyn.siyazbek@mail.ru,

¹«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті» КеАҚ, Қазақстан, Қарағанды, Н. Назарбаев даңғылы, 56,

*автор-корреспондент.

Аңдатпа. Тікелей әсер етуші факторларға кәсіпорын белгілі бір деңгейде реттей алатын факторлар (жабдықтаушылар, тұтынушылар бәсекелестер, еңбек нарығы) болып айқындалады. Көптеген кәсіпорындар жабдықтаушылармен тығыз әріптестік орнату арқылы өнім сапасын арттырып, үнем жасап, жаңа нарықтарға жедел шығуға мүмкіндік алуда. Бәсекеде жеңіп шығу үшін тұтынушыларға көп көңіл бөліп, оларды тарту және ұстап қалудың жаңа әдістерін ойлап табу қажет. Өндіріс тиімділігін арттыру үрдісінде негізгі стратегиялық қағидаларды ескеруді талап етеді. Еңбек нарығы кәсіпорынға жұмысқа алынуы мүмкін адамдар құрайтындықтан, олардың біліктілік деңгейінің жоғары болуы тиімділікті арттыруға тікелей әсер етеді. Кәсіпорынның экономикалық тиімділігін арттыру жолдарын қарастыру әр факторды жекелей есепке алу ғана емес, оларды өзара толықтыру және сәйкестендірудің әдістерін қарастырады.

Кілт сөздер: экономика, тиімділік, көрсеткіштер, кәсіпорын, өнім, талдау, бағалау, құралдар, қаржылық, еңбек, кірістер, шығыстар, кеніш.

Кіріспе

Өндіріс өнімділігінің ұлғаюының нарықтық жағдайларында кейінгі қаржылық қалыптасу тенденциялары, олардың өсу жағдайларын, сондай-ақ өнімділікті белгілеу тәсілдерін таңдау маңызды мәселе болып саналады.

Қаржылық тиімділік-бұл өндіріс шығындарының арасындағы байланыс, сонымен қатар белгіленген мақсаттарға, бағдарламаларға, жоспарларға, нақты қажеттіліктерге сәйкес ұтымды пайдалануды қамтамасыз етуге арналған қаржы операциялары. Қаржылық тиімділіктің негізгі мақсаты кәсіпорын иелерінің әлауқатын арттыру болып табылады.

Қаржылық өнімділіктің жалпылама аспектілері Әлеуметтік жұмыстың тиімділігіне жатады. Біреу мемлекеттік пайданы оны материалдық өндіріс экономикасының секторларында айналысатын адамдардың орташа санына бөлу жолымен белгілейді. Сонымен қатар, қаржылық өнімділіктің маңызды белгілері еңбек, материал сыйымдылығы, капитал сыйымдылығы және қор сыйымдылығы болып саналады.

Өнімнің еңбек шығыны – материалдық өндіріс саласындағы жұмсалған жұмыс санын шығарылатын өнімнің бір мөлшеріне бөлу арқылы анықталады.

Материалды қажетсіну – материалдық өндіріс аясы мен бейөндірістік қызмет аясында пайдалану үшін кәсіпорындардың (фирмалардың,

бірлестіктердің, ұйымдардың, кәсіпкерлердің, т.б.) қажеттерін еңбек құралдарымен және заттарымен қамтамасыз ету үдерісі.

Капитал сыйымдылығы – ұлттық экономиканың қаржы салымдарының мөлшерін шығарылатын өнімнің бірыңғай мөлшерінің өсуіне бөлу арқылы анықталады. Өнімнің қор сыйымдылығы – бас қордың орташа жылдық бағасын шығарылатын өнімнің бірыңғай бағасына бөлеміз [1].

Өнімділік бірыңғай және шартты болып бөлінеді.

Бірыңғай тиімділік-шығындардың нәтижесіне байланысты кіріс беретін нәтиженің бірыңғай мөлшерін көрсетеді, сонымен қатар кез келген инвестицияның салыстырмалы түрде есептелген мәні бола алады. Бұл өнімділіктің маңызды инвестицияларға қатынасы.

Зерттеу әдістері

Шартты тиімділік – нақты өндірістік, сондай-ақ үй мәселелерін шешудің 1-ші немесе кейбір баламаларын таңдау арқылы есептеледі. Біреу 1-ші түрдің қаржылық ұтымдылығын басқасымен салыстыруға сәйкес көрсетеді.

Өнімділіктің бірыңғай сипаттамалары келесі санаттарға сәйкес топтастырылған:

1. Өндірістік жұмыстың тиімділігін көрсететін сипаттамалар. Оларға компанияның тиімділігін сипаттайтын сипаттамалар, сондай-ақ оның активтерін пайдалану мәні кіреді.

2. Өтімділік сипаттамалары. Оларға компанияның қысқа мерзімді проблемаларды жүзеге асыру қабілеті, сондай-ақ пайдаланылатын қорды басқаруды анықтайтын коэффициент кіреді.

3. Экономикалық тұрақтылықтың сипаттамасы. Компанияның активтерін төлеу үшін пайдаланылатын маңызды құрылымды құру тәсілдеріне байланысты байланыс дәрежесін белгілейтін коэффициент.

Үй шаруашылығының тиімділігі шартсыз және шартты белгілерге сәйкес қарастырылуы мүмкін. Олардың сипаттамалары кірістерден маңызды болып саналады. Табыстың осы белгіге қатынасына сәйкес анықталатын негізгі белгі тиімділік болып саналады. Олар келесідей сипатқа ие болады:

1. Саудагердің тиімділігі ретінде анықталатын кірістер тәсілі, сондай-ақ есеп беру базасында өнімді жүзеге асырудан құтқару.

2. Активтің тиімділігі өткен кезеңге байланысты таза кірістер, сондай-ақ өткен кезеңге байланысты активтер сияқты анықталады.

3. Ақшалай қаражаттың тиімділігі таза табыстар үшін өткен уақыт аралығында негізделеді [2]. Келесі суретте біз бірыңғай өнімділіктің негізгі сипаттамаларын, сондай-ақ оларды құру әдісін (1 көрініс) талдаймыз.

Салыстырмалы өнімділік сипаттамалары:

1) Активтердің орташа жылдық бағасының активтердің айналым мөлшеріне қатынасы арқылы анықталады.

2) Негізгі ақша қаражаттарының айналымы, сондай-ақ қолданылатын ақша қаражаттарының мөлшері сияқты анықталады.

3) Заттай өндірістік резервтердің айналымдылық көрсеткіші іске асыру мөлшерінің, сондай-ақ заттай өндірістік резервтердің тәсілі сияқты шартталады.

4) Пайдаланылатын ақша айналымының көрсеткіші, сондай-ақ пайдаланылатын ақша қаражаттарының мөлшері сияқты анықталады.

Осы сипаттамаларды қолдану арқылы біз өнімділіктің нәтижелерін зерттей отырып, қысқа

мерзімде үнемдеу шараларын жасау арқылы компанияның қызметін бағалай аламыз.

1-кестеде өнімділіктің маңыздылығын, сондай-ақ қаржылық өнімділіктің сипаттамаларын қарастырайық.

Жоғарыда көрсетілген өнімділіктің бірыңғай және шартты түрлері байқалады, сонымен қатар макроэкономикалық дәрежеде тиімділікті анықтайды.

Тиімділік – бұл қызметтің нәтижесіне оның шығындарына, проспекторға деген көзқарас. хат. шығындар бірлігі бар кез келген адам міндетті түрде көмекші пайда әкелуі керек. Өнімділік жеке және жалпы экономикалық сипаттамалардың нұсқасында есептеледі.

Кестеден макро деңгейде және компанияның шекараларында мағыналарды есептеу әдісі, сондай-ақ қаржылық сипаттамалары және бірыңғай өнімділік көрсетілген, біз осы сипаттамаларды ерекше аймақта қарастырамыз [3].

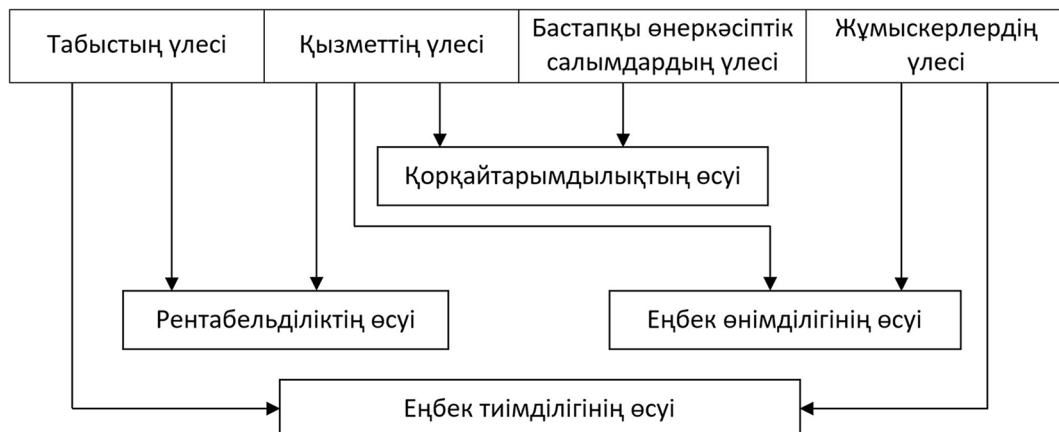
Ғылыми нәтижесі

Шығындарды экономикалық элементтер бойынша топтастыру өнімді өндіруге не жұмсалғанын, шығыстардың жалпы сомасындағы шығындардың жеке элементтерінің арақатынасы қандай екенін көрсетеді. Экономикалық элемент деп барлық өнімнің де, оның жеке түрлерінің де өзіндік құнын құрайтын және кәсіпорын деңгейінде құрамдас бөліктерге бөлуге болатын шығындардың белгілі бір түрі түсіндіріледі.

Жұманай кеніші баритінің өзіндік құнының қалыптасу факторларын және оны төмендету резервтерін зерттеу үшін экономикалық элементтер бөлінісінде өзіндік құнға енгізілетін шығыстардың құрамын талдау қажет.

2019-2020 жылдардағы экономикалық элементтер бойынша Жұманай кенішінің ашық тәсілімен баритті өндіруге арналған шығындардың құрылымы мен динамикасын талдау үшін қажетті есептеулер 2-кестеде келтірілген.

2-кестеде келтірілген есептеулер негізінде осы қарқыны Жұманай кенішінің ашық тәсілімен ба-

1-сурет – Компанияның өндірістік өнімділігінің құрылымдық-логикалық жағдайы

1-кесте – Ұсыну және өнімділіктің жалпылама сипаттамалары	
Өнімділікті ұсыну өндіріс нәтижесінің тапсырмасына оны іске асыру шығындарына қатынасы ретінде қарастырылады	
Әлеуметтік өндірістің қаржылық өнімділігінің жалпылама аспектісі Әлеуметтік жұмыстың өнімділік дәрежесін білдіреді (Θ_d)	$\Theta_d = \text{Жиынтық } \text{ІӨ} \times C_{ж}$ бұл жердегі, Жиынтық ІӨ – жиынтық ішкі өнім, $C_{ж}$ – заттық дайындау жұмысындағы қызметкерлер саны
Қаржылық өнімділіктің негізгі сипаттамалары	
Жұмыс көлемі	$K = M / K,$ бұл жердегі, M – көрсетілген жұмыс түрлерінің мөлшері, K – шығарылған тауарлардың мөлшері
Шикізат көлемі	$m = \text{Ш} / K,$ бұл жердегі, Ш – шикізат шығыстары
Ресурстар көлемі	$P = Q / K,$ бұл жердегі, Q – бастапқы өнеркәсіптік ресурстардың он екі ай ішіндегі орта есеппен алғандағы сомасы
Барлық үнемділіктің қажеттілігі	
Тұрғындардың өнеркәсібінің өсу сатысында $\Theta = \Delta J_{\text{ІӨ}} / \Theta,$ мұндағы Q – қаражат жинағы	Тұрғындардың өнеркәсіп қызметінде, бөлімшелерінде $\Theta_k = \Delta T / Q$
Жаңа тұрғызылған объектіге сәйкес табыстылық мәндері: $T_m = K_n / Q = (K_6 - K_6) \times \text{ЖК} / K,$ бұл жердегі, K_n – он екі ай ішіндегі табыс мөлшері, K_6 – тауарды көптеп сату құны, K_6 – тауардың алғашқы сомасы, ЖК – натуралды көлемдегі тауардың он екі айдағы мөлшері.	
Ауыстырмалы пайдалылықтың бастапқы мәндері – қарастырылған шығыстар $T_{ш} = \Theta b_i + M A_k,$ мұндағы $T_{ш}$ – i -нұсқаға сәйкес тауарға кеткен шығыстар; Θb_i – i -вариант бойынша өнім бірлігінің өзіндік құны; M – белгіленген мән; A_k – нұсқаға сәйкес ақша қаражаттары.	

2-кесте – 2019-2020 жылдардағы экономикалық элементтер бойынша Жұманай кенішінің ашық тәсілімен баритті өндіруге арналған шығындардың құрылымы мен серпінін талдау							
Шығындар элементтері	2019 жыл		2020 жыл		Ауытқу (+,-)		Өсу қарқыны
	мың теңге	үлес салмағы, %	мың теңге	үлес салмағы, %	мың теңге	үлес салмағы, %	
1. Материалдық шығындар	46167	56,42	60984	62,33	14817	5,91	32,09
2. Еңбекке ақы төлеу шығындары	7314	8,94	8961	9,16	1647	0,22	22,52
3. Еңбекке ақы төлеуден аударымдар	2487	3,04	3072	3,14	585	0,1	23,52
4. Амортизация	1956	2,39	1515	1,55	-441	-0,84	-22,55
5. Басқа шығындар	23910	29,21	23304	23,82	-606	-5,39	-2,53
Жиыны	81834	100	97836	100	16002	-	19,55

ритті өндіруге арналған шығындар құрылымын көрнекі түрде көрсету үшін біз 2019 және 2020 жылдардағы шығындардың әр элементінің үлесін көрсететін екі дөңгелек диаграмма саламыз.

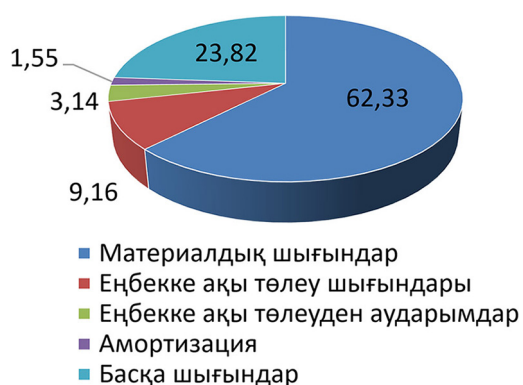
Қорытынды

Жүргізілген талдаудан шығындардың барлық жиынтығынан материалдық шығындардың ең үлкен үлес салмағы бар екенін көруге болады – тиісінше 2019 және 2020 жылдары 56,42% және 62,33%. Бұл Жұманай кенішіндегі баритті ашық

әдіспен өндіру материалды қажет ететіндігін көрсетеді. Жұманай кенішінің ашық тәсілімен баритті өндіру бойынша материалдық шығындарға мынадай шығындар баптары енгізілген:

- нормаланатын материалдар (ЖЗ, арқандар, шөміш тістері, өзге де материалдар);
- ЖЖМ (дизель. отын, майлар);
- электрэнергиясы.

Бұл шығындардың үлес салмағы ең үлкен болғандықтан, шығындар элементтерін шығындар баптары бойынша әрі қарай талдау және

2-сурет – 2020 жылы Жұманай кенішіндегі баритті ашық тәсілмен өндіру шығындарының құрылымы

нақтылау кезінде материалдық шығындарға ерекше назар аудару керек. Мүмкін, бұл элементте шығындарды үнемдеу және Жұманай кенішінің баритінің өзіндік құнын төмендету резервтері жасырылған шығар.

Еңбекке ақы төлеу шығындары Жұманай кенішінің баритін өндірудің өзіндік құны құрылымында айтарлықтай үлес салмақты құрайды: 2019 жылы 8,94% және 2020 жылы 9,16%.

Еңбекақидан аударымдар мен амортизация Жұманай кенішінің баритін өндірудің өзіндік құнына шамалы әсер етеді, өйткені олардың үлес салмағы өте аз.

Компанияның өнімділігін арттыру мақсаттарында басшылық белгілі бір дәрежеде компанияның жұмыс сапасына, сондай-ақ ақпараттық ұсынуға байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Черняк В., Шалболова У. Қаржылық талдау [Текст]: Оқу құралы жоғары оқу орнының студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға арналады. – Астана: Фолиант, 2013.
2. Мейірбеков А.Қ., Әлімбетова Қ.Ә. Кәсіпорын экономикасы: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2013.
3. Елшібаев Р.Қ. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2013.
4. Касымова А.Г., Танекеева Г.Д. Экономикалық талдау: Оқу құралы. – Алматы: Ақнұр баспасы, 2012.

Повышение экономической эффективности

¹*РАУАНДИНА Гулдарай Калкеновна, магистр, старший преподаватель, r-guldarai@mail.ru,

¹ЖУМАНБАЕВА Туганай Кабикеновна, магистр, старший преподаватель, tuganaika77@mail.ru,

¹АБДИКАРИМОВА Айман Мейрамкалиевна, магистр, старший преподаватель, aiko_02-80@mail.ru,

¹СИЯЗБЕК Айдын Қуандықұлы, магистрант, aidyn.siyazbek@mail.ru,

¹НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова», Казахстан, Караганда, пр. Н. Назарбаева, 56,

*автор-корреспондент.

Аннотация. Факторы, которые могут контролироваться предприятием на определенном уровне (поставщики, покупатели, конкуренты, рынок труда), определяются как факторы непосредственного воздействия. Наладив тесное сотрудничество с поставщиками, многие предприятия получают возможность повысить качество продукции, сэкономить средства, быстро выйти на новые рынки. Чтобы выиграть конкуренцию, нужно уделять пристальное внимание клиентам и придумывать новые способы их привлечения и удержания. В процессе повышения эффективности производства необходимо учитывать основные стратегические принципы. Поскольку рынок труда состоит из людей, которые могут быть приняты на работу на предприятие, их высокий уровень квалификации оказывает непосредственное влияние на повышение эффективности. При рассмотрении путей повышения экономической эффективности предприятия рассматривается не только каждый фактор в отдельности, но и рассматриваются способы их дополнения и сопоставления.

Ключевые слова: экономика, эффективность, показатели, предприятие, продукт, анализ, оценка, инструменты, финансовые, трудовые, доходы, расходы, шахта.

Improving the Economic Efficiency of the Enterprise

¹*RAUANDINA Guldaray, Master, Senior Lecturer, r-guldarai@mail.ru,

¹ZHUMANBAYEVA Tuganay, Master, Senior Lecturer, tuganaika77@mail.ru,

¹ABDIKARIMOVA Aiman, Master, Senior Lecturer, aiko_02-80@mail.ru,

¹SIYAZBEK Aidyn, Master Student, aidyn.siyazbek@mail.ru,

¹NPJSC «Abylkas Saginov Karaganda Technical University», Kazakhstan, Karaganda, N. Nazarbayev Avenue, 56,

*corresponding author.

Abstract. *Factors that can be controlled by an enterprise at a certain level (suppliers, buyers, competitors, labor market) are defined as factors of direct influence. By establishing close cooperation with suppliers, many enterprises have the opportunity to improve product quality, save money, and quickly enter new markets. To beat the competition, you need to pay close attention to customers and come up with new ways to attract and retain them. In the process of increasing production efficiency, it is necessary to take into account the basic strategic principles. Since the labor market consists of people who can be hired by the enterprise, their high level of qualifications has a direct impact on improving efficiency. When considering ways to increase the economic efficiency of an enterprise, not only each factor is considered separately, but also ways to supplement and compare them are considered.*

Keywords: *economy, efficiency, indicators, enterprise, product, analysis, evaluation, tools, financial, labor, income, expenses, mine.*

REFERENCES

1. Cherniak V., Shalbolova Ú. Qarjylyq taldaý [Tekst]: Oqý quraly joǵary oqý ornynyń stýdentterine, magistranttargá, doktoranttargá arnalady. – Astana: Foliant, 2013.
2. Meirbekov A.Q., Álimbetova Q.Á. Kásiporyn ekonomıkasy: Oqý quraly. – Almaty: Ekonomika, 2013.
3. Elshibaev R.Q. Kásipkerlik qyzmetti uıymdastyry: Oqý quraly. – Almaty: Ekonomika, 2013.
4. Kasymova A.G., Tanekeeva G.D. Ekonomıkalyq taldaý: Oqý quraly. – Almaty: Aqnur baspasy, 2012.